

ISSN:2181-1296

**ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

**САМАРКАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНА ШАРОФА РАШИДОВА**

**SAMARKAND STATE UNIVERSITY NAMED
AFTER SHAROF RASHIDOV**

ILMIY AXBOROTNOMA

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
SCIENTIFIC JOURNAL**

GUMANITAR FANLAR SERIYASI

**№ 2/1 (138)
2023**

ISSN 2181-1296

ILMIY AXBOROTNOMA

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

SCIENTIFIC JOURNAL

2023-yil, 2-son (138) GUMANITAR FANLAR SERIYASI

Tarix, Falsafa, Huquqshunoslik, Siyosiy fanlar, O'qitish metodikasi,
Filologiya, Pedagogika, Sotsiologiya, Psixologiya

Samarqand viloyat matbuot boshqarmasida ro'yxatdan o'tish tartibi 09-25.
Jurnal 1999-yildan chop qilina boshlagan va OAK ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARLARI:

R. I. XALMURADOV, t.f.d. professor

H.A. XUSHVAQTOV, f-m.f.d., dotsent

A. M. NASIMOV, t.f.d., professor

TAHRIRIYAT KENGASHI:

S. S. G'ULOMOV	- O'zFA akademigi
M.Q. MUXIDDINOV	- fil.f.d., professor (SamDU)
SH.A.HASANOV	- fil.f.d., professor (SamDU)
S.A.KARIMOV	- fil.f.d., professor (SamDU)
N. Sh. SHODIEV	- ped.f.d., professor (SamDU)
M.X.LUTFULLAYEV	- ped.f.d., professor (SamDU)
HIROAKI HUZIE	- Osaka universiteti professori (Yaponiya)
A.B.PARDAYEV	- fil.f.d., professor (SamDU)
SH.Y.ZIYODOV	- fil.f.d., dotsent (Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi)
J.Y.YAXSHILIKOV	- f.f.d., professor (SamDU)
SH.SH.NEGMATOVA	- f.f.d. professor (SamDU)
N.U.ARABOV	- i.f.d., professor (SamDU)
B.E.ERGASHEV	- t. f. d., professor (SamDU)
B.S.G'OYIBOV	- t.f.d. (SamDU)
D.Q.USMONOVA	- i.f.n. dotsent (SamDU)
F.SH.RASHIDOVA	- t.f.f.d. dotsent (SamDU)
O.S.YUSUPOVA	- f.f.n. dotsent (SamDU)
O.S.QODIROV	- p.f.n. dotsent (SamDU)
S.I.MUXIDDINOV	- t.f.f.d. (PhD) (SamDU)

Obuna indeksi – yakka tartbidagi obunachilar uchun - 5583,
tashkilot, korxonalar uchun - 5584

MUNDARIJA	
Abdumannatova A. <i>Talabalarda tolerantlikni rivojlantirishda xalqaro maqom, baxshichilik, folklor san'ati va musiqa festivallarining o'rni.....</i>	4-8
Toshpo'latov A.H. <i>"Shalola" to'garagi haqida ayrim mulohazalar.....</i>	9-14
Absattorov B.M. <i>Nafs –axloqshunoslikning asosiy kategoriyasi sifatida.....</i>	15-21
Каримов Б.Б. <i>Аспекты использования современных педагогических технологий на занятиях физической воспитанием и спортом.....</i>	22-26
Mamatov B.T. <i>Yalangto'sh Bahodir –movarounnahrning yirik siyosiy va madaniyat arbobi.....</i>	27-32
Odinayev B.I. <i>Erkin A'zamning metaforadan foydalanish mahorati.....</i>	33-37
Zulaypoyeva G.U. <i>Iqbol Mirzo idiostilida sinonimlikning ifodalanishi.....</i>	38-41
Исаева Д.А. <i>Возможности цифровых медиа в контексте современного образования: философское осмысление.....</i>	42-47
Beknazarova I.Y. <i>M.Morpurgo asarlarida hayvonlar va insonlar o'rtasidagi do'stlik tuyg'usining tasvirlanishi...</i>	48-52
Bobomurodova L.E. <i>Texnologiya ta'limi o'qituvchilarining kasbiy-metodik ijodkorligini takomillashtirish.....</i>	53-58
Бурханова М.Б. <i>Социально-психологические критерии обеспечения социальной стабильности в семье.....</i>	59-64
Jo'rayev M.M. <i>Talabalarining obyektga yo'naltirilgan dasturlashga oid kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyalari.....</i>	65-69
Lutfullayev M.X., Aminov B.B. <i>Umum ta'lim maktablarida "Informatika" fanini kompyuter imitasion modellardan foydalanishning pedagogik jihatlari.....</i>	70-74
Muminova M.A. <i>O'zbek tilida "vaqt" konseptli birliklarning taraqqiyoti.....</i>	75-78
Saydaliyeva M.A. <i>Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'qitishda o'quvchilarning og'zaki nutq kompetensiyasini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari.....</i>	79-83
Sodirjonov M.M. <i>Xorij sotsiologik tadqiqotlarda inson kapitali rivojlanish jarayonlariniing etnosotsial hususiyatlari.....</i>	84-89
To'raboyeva M.Y. <i>Ona tili darslarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi.....</i>	90-94
Mardonova G.A. <i>To'y marosim qo'shiqlari tizimida "kelin salom" janri va uning genezisi.....</i>	95-100
Hamidov N.Sh. <i>Lirik kechinmaning hayotiy asosi ("Boburnoma"dagi she'riy parchalar asosida).....</i>	101-105

Botirova S.M. <i>The genesis and essence of the concept of communication.....</i>	106-110
Жанонова С. Б. <i>Современные представления о коммуникативной компетенции.....</i>	111-116
Ким С.Ф., Рустамова М.Ш. <i>Безличные и инфинитивные предложения в лингвистической литературе. история вопроса.....</i>	117-122
Kurbanova S.A. <i>The essence of the reforms in public education of the jadids: on the example of textbooks and literature.....</i>	123-128
Umarov S.Y. <i>Ikki german davlatining qayta birlashuvi tarixi.....</i>	129-133
Ummatova S.Sh. <i>Rashk fenomenining ilmiy tahlil bo'yicha turlari va psixologik mohiyati.....</i>	134-138
Yazdonova S.K. <i>Kibermakonning iqtisodiy tendensiyalari (ta'lim va tarbiya jarayoniga ta'siri misolida).....</i>	139-145
Hasanov U.J. <i>Umumkasbiy fanlarini o'qitishda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasi.....</i>	146-151
Yulbarsova X.A. <i>Bo'lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda volontyorlik guruhlarining o'rni.....</i>	152-157
Самиев Х.Ж. <i>Перспективы сотрудничества республики узбекистан с республикой Корея.....</i>	158-162
Mamadaliyev Sh. <i>Turkistonda yuz bergan ocharchilikni mahalliy matbuotda yoritilishi (ulug' turkiston gazetasi misolida).....</i>	163-168
Rustamova Sh.A. <i>Ingliz tilida turli turg'un birikmalar, ularni o'zbek tiliga tarjima qilish ekstralingvistikasi.....</i>	169-174
Mualliflarga	

UDK: 891.709

DOI: <https://doi.org/10.59251/2181-1296.2023.v2.138.1.2032>

ERKIN A'ZAMNING METAFORADAN FOYDALANISH MAHORATI

B.I.Odinayev

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universitetiodinayevbekqul@samdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Erkin A'zamning "Shovqin" romanida qo'llanilgan ayrim metaforalarning lingvistik mohiyati, yuzaga kelish sabablari, pragmatik xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, yozuvchining insonning ruhiy holati, ichki kechinmalari, xarakterini yoritishda va asar qahramonlarining o'zgalarga, atrof-muhitdagi voqea-hodisalarga bo'lgan ijobiy yoki salbiy munosabatlarini ochib berishda metaforalardan foydalanishdagi individual mahorati xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: metafora, ekspressivlik, denotativ ma'no, konnotativ ma'no, pragmatik ma'no.

Навыки использования метафор в романах Эркина Аъзама

Аннотация. В данной статье освещаются языковая сущность, причины возникновения и прагматические особенности некоторых метафор, использованных в романе Эркина Аъзама «Шовкин». Также обсуждается индивидуальное умение автора использовать метафоры для освещения душевного состояния, внутренних переживаний, характера человека и выявления положительного или отрицательного отношения героев произведения к окружающим и событиям в окружающей среде.

Ключевые слова: метафора, экспрессивность, денотативное значение, коннотативное значение, прагматическое значение.

The skill of using a metaphor of Erkin A'zam

Abstract. In this article, the linguistic essence, causes of occurrence, and pragmatic features of some metaphors used in Erkin A'zam's novel "Shovqin" are highlighted. Additionally, the author's individual skill in using metaphors to illuminate the mental state, inner experiences, and character of the person and to reveal the positive or negative attitudes of the heroes of the work to others and events in the environment is discussed.

Key words: metaphor, expressiveness, denotative meaning, connotative meaning, pragmatic meaning.

Til mahsulotining qanday bo'lishi uni yaratuvchi shaxs – so'zlovchiga bog'liq. Demak, olamni bilish, uni tasvirlash, uni kontseptuallashtirish va kategoriyalashtirish so'zlovchi insonga bog'liq. Moddiy borliqdagi voqea-hodisalarning tildagi in'ikosi til elementlari orqali amalga oshirilgan ekan, bir tomondan sifat, miqdor, me'yor kabi falsafiy kategoriyalar bilan, ikkinchi tomondan esa, ekspressivlik, emotsionallik, baholash, obrazlilik kabi kategoriyalar bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Ekspressiya – inson ichki kechinmalarining namoyishchisi, inson qadriyatlar olamining eng nozik qirralariga ta'sir o'tkazuvchi benazir qurol sifatida, obrazli metaforani olamning lingvopragmatik manzarasidagi menomen vositaga aylantiradi. Ekspressivlik (lot. expressio – ifoda) – til birligining kommunikativ aktda so'zlovchining nutq mazmuniga yoki adresatiga munosabatini subyektiv ifodalash vositasi sifatida harakat qobiliyatini ta'minlovchi semantik va stilistik xususiyatlarning majmui [13, 591].

Denotativ ma'no har qanday emotsional-ekspressivlikdan holi bo'ladi. Konnotativ ma'no esa "ust" ma'no bo'lib, emotsional-ekspressiv bo'yoqqa ega bo'ladi, emotsional-ekspressiv bo'yoq ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin. Konnotativ ma'no denotativ ma'noning ustiga qo'yiladi, uning keyingi bosqichi hisoblanadi.

Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, leksik birlikning konnotativ komponenti tushunchasi ham mavjud bo'lib, bu odatda shu tilda gapiruvchi shaxsning ongida shakillangan odamlarga, voqea-hodisalarga nisbatan uning subyektiv munosabatini anglatadi. Bunday munosabat lisoniy birliklar orqali ifodalanib, nutqda obyektga nisbatan yaxshi, yomon yoki neytral pragmatik munosabatni belgilab beradi. Kishilarning real borliq obyektlariga nisbatan baholovchi munosabatlari til

sistemasida, jumladan shu tilning leksik birliklarida pragmatik munosabatlar sifatida o'z ifodasini topadi.

Lisoniy birliklar orqali ifodalanadigan pragmatik konnotatsiyaning baholovchi komponentining ikki tipi mavjud: a) atrof-muhitni, subyektini, hodisalarni ratsional (aqliy) baholash; b) ularni inson psixikasi ishtirokida emotsional baholash. Ratsional baholash so'z ma'nosining denotativ aspektida voqelanishi natijasida hosil qilinadi. Emotsional baholash esa, so'z ma'nosining baholovchi semalari konnotativ aspektida voqelanishi natijasidir.

So'z ma'nosining pragmatik ifodalangan konnotativ komponentlari o'zaro bir-birlari bilan integratsiyalashgan, ya'ni doimiy aloqada, ammo, ularning har birining miqdoriy o'ziga xosliklari mavjud. Baholash konnotatsiyaning boshqa komponentlari bilan birga so'z ma'nosining ekspressivligini (pragmatik ta'sirini) oshirishga xizmat qiladi va aynan ular kommunikativ aktda subyektiv munosabatlarni yanada kuchliroq, ta'sirchanroq ifodalash uchun xizmat qiladi. Ekspressivlik shu jihati bilan so'z ma'nosining pragmatik komponenti hisoblanadi va u muloqot jarayonida so'z tanlash, uni muloqot vaziyatiga ko'ra qo'llash va shu orqali suhbatdoshga kommunikativ ta'sir o'tkazishni ko'zda tutadi.

Pragmatik ma'no, asrlar davomida qo'llanib kelinayotgan denotat yoki konnotat to'ldira olmayotgan bo'sh o'rinlarni, o'zi qoniqmayotgan jihatlarni ifodalash uchun muayyan millat vakillari tomonidan foydalaniladigan amaliy ma'no bo'lib, shu millatning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy, areal-geografik, diniy-etnografik, tarixiy-adabiy va boshqa jihatlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Boshqacha aytganda, pragmatik ma'no – adresat, guruh tinglovchilari tomonidan og'zaki nutqda mavjud bo'lgan ma'lumotlarning o'ziga xos idrok etilishi. Shuningdek, pragmatik ma'no pragmatik munosabat bilan belgilanadi. Ya'ni, biror bir ma'noni anglatish maqsadida qo'llanilgan belgi va undan foydalanuvchi o'rtasidagi munosabat pragmatik ma'no hisoblanadi.

Muloqot jarayonida ifodalangan pragmatik ma'nolarning ifodalanish yo'llari ustida olib borilgan kuzatuv va tahlillar shuni ko'rsatadiki, vaziyatga qarab so'z ma'nosining maqbuli tanlanishi kerak. Og'zaki nutqqa xos bo'lgan so'z va uning ma'nolarining muloqotda qo'llanilishiga asosan pragmatik ma'noni aniqlashning ustunligi shundaki, u muloqot jarayonida kontekstdan kelib chiqib vaziyat mazmuniga mos bo'lgan so'zlardan foydalanish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, adresat ongida voqelikni aks ettirib, mazmunni anglashga ko'maklashadi. Ushbu maqolada biz, pragmatik ma'noni ifodalash vositalaridan biri bo'lgan metafora haqida so'z yuritamiz.

Metaforaning ikki turini farqlash lozim: lingvistik metafora va xususiy-muallif metaforalari. Lingvistik metaforalar til taraqqiyoti bilan bog'liq hodisa hisoblanadi. Xususiy-muallif metaforalari esa yozuvchining estetik maqsadi, ya'ni borliqni subyektiv munosabatini qo'shib ifodalagan holda nomlashi asosida yuzaga keladi. Ular uslubiy jihatdan bo'yoqdorlikka va voqelikni obrazli tasvirlash xususiyatiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham badiiy matnda qahramonning his-tuyg'ularini ta'sirchan, yorqin bo'yoqlarda, aniq va ixcham ifodalashga xizmat qiladi. Xususiy-muallif metaforalarida hamisha konnotativ ma'no mavjud bo'ladi [4, 67].

Dunyodagi jamiki tillarning o'xshash ko'rinishlardagi xossalarini metaforik ko'chimlarsiz tasavvur qilish qiyin. Sh. Maxmaraimova ta'kidlaganidek, "til insonning eng avvalo, tafakkuriga qaratilgan tarjimondir. Uning ushbu "tarjimonlik" ishida, asosan, ekspressiv-baholovchi konnotatsiyalarni ifoda etuvchi obrazli metaforalar yuzaga chiqadi. Ushbu jihat metaforaning pragmatik qimmatini oshiradi, metaforaning konseptual hamda nominativ vazifasi negizida ontologik yangi bosqich – keyingi bilish bosqichi uchun dastlabki darajani ifoda etuvchi kategoriyani yuzaga chiqaradi" [7, 32]. Shu sababli metafora inson konseptual olamining kategoriyalovchi vositasi hisoblanadi.

Qayd etish kerakki, har qanday turdagi metaforaning ekspansiya ko'lamida antroposentrik xarakterli nishon mavjud bo'lib, metaforaning pragmatik tabiatini busiz tushuntirib bo'lmaydi. Fikrlarimizni Erkin A'zamning "Shovqin" romanidan olingan misollar yordamida dalillab boramiz:

So'loqmonimizning o'zi ham boyadan beri imi-jimida uch-to'rttasini qulqillatib qo'yg'an. Mashqi durust, bu ketishda ko'p "yorlig'"larga ega bo'lsa ajab emas. Ertasini o'ylarmikan o'zi bu yigit? Yo'q narsaning nimasini o'ylasin? Buguni o'tsa bo'ldi-da. Kun-ku, mana, o'tdi hisob, ammo kechasi anovi alvasti bu yuvosh, bo'ynibo'sh bolani tek qo'yarmikan? Ikkalasi ham "obi-tobi"da hozir [2, 71].

Ushbu matndagi so'loqmon so'zi ikki xil ma'noda qo'llaniladi: 1-yug'on tayoq, so'yil. 2-(ko'chma salibiy) gungursday, xirsday, barvasta odam [12, 613]. Bu yerda so'loqmon ko'chma ma'noda qo'llanilib barvastalikdan tashqari ertasini o'ylamaydigan, hayotga yengil qaraydigan, kim

nima desa osongina ko'nib ketadigan, "bu yog'i bir gap bo'lar" qabilida faqat bugungi kuni bilan yashaydigan, o'z qadrini bilmaydigan bo'shang insonni anglatadi.

Alvasti esa mifologiyaga ko'ra har xil qiyofada ko'rinadigan afsonaviy maxluqni bildirib, ko'chma ma'noda asosan xotin-qizlarga nisbatan qo'llaniladi. Muallif bu ikki personajni: "bo'ynibo'sh" yigit va "alvasti" ayolini bir-biriga o'zaro qarshi qo'yadi.

Metafora xuddi bir vaqtning o'zida nominativ va kommunikativ maqsadlarni yaqinlashtiradigan boshqa lisoniy birliklar singari, olamning lisoniy manzarasini shakllantiruvchi vositadir. Biroq, ushbu vosita boshqalardan farqli o'laroq til tizimida oldindan mavjud bo'lgan ma'nolardan foydalanib, yangi konseptlarni yaratish uchun xizmat qiladi. Demak, metafora faqat ma'noning mavjudligini ta'minlash uchun xizmat qilibgina qolmasdan, balki ushbu ma'noni shakllantirish mexanizmi va uni kommunikatsiya sharoitida uzatish vositasi hamdir [9, 7-8].

Tanka-yu bronetransportyorlari bu yoqqa bostirib kirolmagan, negaki hammayoq tumonat odam, maydonning tevaragi har turli mashinalar bilan to'sib qo'yilgan – mudofaa mustahkam edi. Hatto, "bo'yinturug'i" dan chiqarib kelingan uzun-uzun bir-ikki trolleybus ham hujumga ko'ndalang turardi [2, 196].

Bo'yinturuq omochning ish hayvoni bo'yniga taqiladigan qismi. Ko'chma ma'noda jabr-zulm, asorat, og'ir mehnat [11, 403]. Bundan tashqari xalq tilida ot, eshak kabi hayvonlarga arava qo'shish uchun ularning bo'yniga taqiladigan maxsus abzalga nisbatan ham qo'llaniladi. Bo'yinturug'idan chiqarmoq o'sha yumushni bajarishdan yoki o'sha jismdan xolos bo'lishini anglatadi. Bu yerda muallifning trolleybusga nisbatan bo'yinturuq so'zini qo'llashi obrazlilik, estetik ta'sirchanlikni oshirish bilan birga kommunikativ samarani ham yuzaga keltiradi. Bejizga N.D. Arutyunova "nutqni metaforadan ko'ra yorqinroq tasvirlab beradigan go'zal usul yo'q" [1, 188] deb ta'kidlab o'tmagan.

M. Mirtojiyev faqat metafora va metonimiya natijasida hosila ma'no pragmatik semaga ega bo'lishini ta'kidlab, "pragmatik semali hosila ma'nolarda so'z hosila ma'nosi tushunchada ifodalangan refrentini aks ettirish bilan birga, unga bo'lgan subyektiv munosabatini ham bildirishi"ni qayd etib o'tadi [8, 109].

– *Qo'shdaryo viloyat komsomollariga serkalik qilib yurgan davrim. Tog'dagi olis bir qishloqdan shaxsan o'zimning nomimga shikoyat xati keldi* [2, 52].

Bizga ma'lumki, odatda, qo'ylar suruviga bo'yniga mis qo'nqiroq osilgan serka yo'lboshchi, yetakchilik qiladi. Serka qaysi tomonga qarab harakatlansa qo'ylar suruvi uning ortidan ergashadi. Mazkur matnda Baynalmilalchi bobo o'zi haqida gapirayotib "serkalik qilib yurgani"ni aytganda serkaning aynan mana shu jihatiga nisbat berib o'zining viloyat komsomollariga rahbarlik qilganini nazarda tutadi. Serkaning insonga nisbatan qo'llanilishi pragmatik ma'noni yuzaga keltirish bilan birga muallifning individual metafora yaratish mahoratini ham namoyon etadi.

Yana bir matnga e'tibor qaratamiz:

Namoyishchilarning xatti-harakati, ahvol-ruhiyasi ham bu yerda boshqacha. Kurashga shay, chinakam fidoyi serkalari yig'ilgan-da [2, 196].

Bu yerda serkaning yetakchilikdan boshqa yana bir xususiyatiga nisbat berilgan bo'lib, serkalar boshqa suruvlarga oralab ketmaydi, tashqi xavf-xatardan suruvni ogohlantiradi, shu jihatdan bu yerda o'z to'dasiga, tarafdorlariga sodiqlik, jonfidolik ham ifodalangan.

Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, zoomorfik metaforalar yuqoridagi kabi insonlarning xatti-harakati va fe'l-atvorini yoki tashqi ko'rinishini ifodalash uchun xizmat qiladi. Bunda ular ijobiy yoki salbiy konnotativ ma'noni ifodalaydi. Masalan: It – (*ijobiy ma'noda*) vafodorlik, sodiqlik, qo'riqchilik (*salbiy ma'noda*) betga choparlik, qopog'onlik; Eshak – (*ijobiy ma'noda*) mehnatkashlik, (*salbiy ma'noda*) qaysarlik, ovsarlik va h.k. Bunday umuminsoniy xarakterdagi metaforalarning ijobiy yoki salbiy ma'no ifodalayotgani matnda oydinlashadi.

Mabodo, g'unajin o'zi ko'z suzganmi desa, bilmagan bilmas, lekin Farhodga ma'lum: Zebo zinhor-bazinhor ko'z suzadigan xilidan emas [2, 182].

Mazkur matnda Farhod o'zining Zebo haqidagi o'y-fikrlarini "g'unajin ko'z suzmasa, buqa ip uzmas" maqolidan kelib chiqqan holda bildirib o'tadi. G'unajin odatda ayollarga nisbatan salbiy ma'noda qo'llaniladi, ammo Farhodning Zebo haqidagi fikrlari ijobiy bo'lganligi sababli u haqda bunday xayolga borishni nojoiz deb biladi. Shuning uchun ham unga nisbatan aynan "g'unajin"ni ishlatmasdan maqol orqali ishora berib o'tgan.

Shuni ham aytib o'tish lozimki, zoomorfik metaforalar insonning salbiy emotsiyalarini tasvirlashda sermahsul vositalardan biri hisoblanadi.

Eri bir piyonista maxluq, shundoq xotini turib, qo'shni beva bilan don olishib yurarkan, Zebo ularni o'z to'shagida qo'lga tushuribdi. "Shu ishni bevanikida qilsa bo'lmasmikan?" degan sho'xroq o'y kechgan o'shanda Farhodning xayolidan. Hazillashib bu gapni xotining izidan yo'qlab kelgan boja bo'lmishga ham aytganida, "Разнообразие!" deb tirjaygan u **ho'kiz** [2, 183].

Asarda Zeboning erining ismi ham keltirilmagan, unga nisbatan "ho'kiz" deyilishining o'ziga xos ikkita sababi bor. Birinchidan, u Zeboga xiyonat qilgan. Ikkinchidan, muallif ta'kidlab o'tganidek Farhod pedinstitutda o'qigan bu ikki opa-singil (Zebo va Zuhra) bilan bir kunda tanishgan; biri "zerikarli" tarixchi, biri chet tillarga ishqiboz. Qayoqqa bormasin, uchovlon birga borgan, birga yurgan. Xuddi qizo'rtoqlardek. Ikkalasiga ham munosabat deyarli bir xil. Masalani bir yoqli qilish mavridi kelganda esa, hamqishloq bir akaxonining maslahati bilan, yoshroq deb Farhod Zuhrani tanlagan. Lekin hamon ro'zg'oridagi biror nimadan ko'ngli to'lmasa, "O'shanda adashgan ekanman, Zeboga uylansam bo'larkan", deb Zuhrani kuydiradi. Shu sababdan Farhodda Zeboni xo'rlagan odam – bojasiga nisbatan salbiy emotsiya shakillangan.

Metafora ko'magida endi biz tasvir obyektini faqatgina "ko'rib qolmasdan", balki his qilamiz, uni go'yo o'z boshimizdan kechiramiz. U bizning hissiyotimizga, ongimizga ta'sir etish bilan birga yozuvchini ham uzundan-uzoq bayondan qutqaradi" [3, 18].

Og'ir yurak xurujidan keyin dam olgani kelganmish bu yerga. Ammo "cepdu"si chatoq odamga kim qo'yibdi ishqibozlikni? "Buryot malikasi" ko'rindi deguncha **dingillab qoladi**: "Qarang, qarang, Farhodjon!". Farhodning u jilvagar juvonga hech bir da'vosi yo'g'-u, bu **kekxa ayg'irning** gapiga g'ashi kelaveradi [2, 101].

Odatda "dingillamoq" hayvonlar harakatiga nisbatan qo'llaniladi. Bu yerda qo'qqisdan harakatga kelish, o'zini qo'yarga joy topa olmay qolish ma'nosini ifodalaydi. Baynalmilalchi boboning "buryot malikasi"ni uchratib qolgandagi holati, o'zini tutishi aynan mana shu ifodaga mos tushadi.

"Ayg'ir" umumiy ma'noda erkak otni anglatadi. J. Lapasov "ot" so'zi betaraf xarakterga ega ekanligi va uning ijobiy yoki salbiy ma'no kasb etishi matndan oydinlashishini qayd etib o'tadi [6, 21]. So'zlashuvda o'jar, qaysar kishilarga nisbatan "ayg'ir" sifati ishlatilishi ham kuzatiladi. Baynalmilalchi boboning yoshiga va jismoniy holatiga nomuvofiq xatti-harakatlari, aytgan gaplari Farhodning g'ashini keltiradi va unga nisbatan o'zining fikrlarini bildirib o'tishda "dingillab qolmoq", "kekxa ayg'ir" metaforalaridan foydalanadi. Muallif shu orqali qisqalik, emotsionallik va pragmatik ta'sirchanlikni yuzaga keltiradi.

Farhod Ramazonning maslahatiga kiribmi, "akaxon" keyinchalik "Semurg'" degan yallachi qizlar dastasini tuzadi. Se murg' – uch tovuq, yo'q, jo'ja degani. Bora-bora **jo'jalari** ko'payib, "Simurg'" bo'ladi; "si murg'", ya'ni jo'jalar soni, iya, uyat-a, sanog'i deganimiz ma'quldir – ishqilib, o'ttizga yetadi. Kinokompaniyaning ham nomi shunday. Bari **murg'ak jo'ja** – raqqosasi ham, yallachilari ham [2, 75].

Semurg' sharq xalqlari og'zaki poetik ijodidagi afsonaviy qush obrazi, murg' – tovuq. Muallif semurg' so'zini turlicha talqin qilish orqali metafora hosil qiladi. Semurg'ni avval uch tovuq deydi, keyin esa yallachi qizlar guruhi yosh qizlardan iborat bo'lganligi uchun muallif ularni jo'ja, "murg'ak jo'ja"lar deb ataydi. Yozuvchi asar qahramonlarining yoshiga ko'ra tafovutlarini "jo'ja" va "tovuq" metaforalaridan foydalangan holda ifoda etadi:

Ular orasida endi Muniraxonim yo'q. U allaqachon **tovuq** bo'lib ketgan bo'lsa kerak. **Qaqag'lab** yurgandir bir yoqlarda [2, 76].

"Murg'ak jo'ja"lardan biri bo'lgan Muniraxon "Shodiyona" raqs guruhining yetti raqqosasi ichida eng ko'zga yaqini bo'lib, o'sha kezlari uni ko'rganda Farhodning entikkani, unga zimdan oshiq bo'lgani ham bor gap. Keyinchalik Farhod kinochilarga rahbar bo'lgandan keyin Muniraxon suratga olinajak yangi filmning bosh rolga davogarlik qilib keladi. Ancha yillar oldin bo'lib o'tgan voqealar, raqqosaning aktrisalikka da'vo qilishi, kamiga bosh rolni ijro etmoqchiligi, o'zaro suhbat jarayoni Farhodning g'ashini keltiradi, ochiqdan ochiq unga qarshi boradi. Muniraxon qaysarlik va boshqalarning aralashuvi bilan zo'rg'a bosh rolni ijro etgan film "badiiy yaroqsiz" deb topilib ekran yuzini ko'rmaydi. Muniraxonning "tovuq"qa aylanishi ham allaqayerlardadir "qaqag'lab" yurgani ham Farhodning u haqidagi tasavvuri va xulosasi natijasi bo'lib, Muniraxonning yoshi o'tib qolgani va san'at sohasidan uzoqlashganini anglatadi.

Muallif parranda nomlari yordamida hosil qilingan metaforalardan personajlar tashqi ko'rinishi, xarakteri, ruhiy holati, kundalik mashg'ulotini tasvirlashda ham keng foydalangan:

So'ngra tag'in har alvon mishmishlar yurib qoldi: "Qochibdi! Qochib ketibdi! Qo'rqoq, sharmanda! Iye, to'g'ri qilgan-da, bu yerda o'tirib manovi quzg'unlarga yem bo'lsinmi?! To'g'ri qilgan, yashasin demokratiya!" [2, 196].

Bu yerda namoyishchilarning hokimiyat binosini o'rab olishi quzg'unlarning o'limtikka yopirilishiga o'zshatiladi. Shahar hokimining namoyishchilar qo'lga tushmasdan qochib ketgani haqidagi xabarni eshitganlar uning quzg'unlarga yem bo'lmaganligini aytishadi. Namoyishchilarning o'z maqsadlariga erishish yo'lida hech narsadan qaytmasliklari, har qanday ishga tayyorligi va hokimiyatni qurshab turishi quzg'unlar to'dasiga qiyoslanadi. Quzg'un och qolsa, tirikni ham cho'qir maqoli ham ularning o'z nafsini yo'lida har qanday harakatni amalga oshirishga qodirligini ko'rsatadi.

Olimlarning fikricha, "metafora bizning butun kundalik hayotimizga kirib boradi va o'zini nafaqat tilda, balki tafakkur va harakatda ham namoyon qiladi. Biz o'ylaydigan va harakat qiladigan kundalik kontseptual tizimimiz asosan metaforadir" [5, 50]. Metaforalardan foydalanish ijodkordan muayyan bilimlarni talab etsa, so'zlovchi va tinglovchidan idrokni talab etadi. Metaforani qo'llash jarayonida uning millatning etnik xususiyatlari va mental madaniyatiga nechog'lik muvofiqligi inobatga olinishi lozim. Zero tilshunolarimiz qayd etib o'tganlaridek "metafora o'zida asosiy madaniy qadriyatlarni aks ettiradi, chunki metafora madaniy-milliy dunyoqarashga asoslangan"[10, 115] bo'ladi.

Kuzatishlarimiz davomida olimlar tomonidan metafora til hodisasi va nutq hodisasi sifatida ikki guruhga ajratilib ular o'z ichida yana turlarga bo'lib o'rganilganligining guvohi bo'ldik. Biz esa, so'zimiz avvalida ta'kidlab o'tganimizdek, Erkin A'zamning "Shovqin" romanida qo'llanilgan ayrim individual metaforalarni qisqacha tahlil qilishga harakat qildik. Mazkur asarda qo'llanilgan metaforalar ko'lamini keng bo'lib, kelgusi tadqiqotlarimizda metaforaning turlari, ularning pragmatik xususiyatlari haqida batafsil to'xtalib o'tamiz.

So'ngi so'z o'rnida aytib o'tishimiz mumkinki, Erkin A'zam metaforalardan roman tilining badiiy-obrazlilikini, estetik ta'sirchanligini oshirishda, personajlar nutqini, xarakter-xususiyatlarini o'ziga xos tarzda ifodalashda, jonli so'zlashuv tiliga xos milliy-mahalliy kolorit bag'ishlashda, qolaversa, o'zining individual uslubiga xos tasvir yaratishda, xususiy yashirin ma'noga ishora qilishda, qahramonlar portretini, intim-ruhiy kechinmalarini intensiv usulda tasvirlashda o'ta mohirlik bilan foydalanib, ularni asarning umumiy g'oyasiga xizmat qiluvchi obrazli ta'sirchan tasviriy vositaga aylantira olgan.

Adabiyotlar

1. Арутюнова Н.Д. Номинация, референция, значение // Языковая номинация. Общие вопросы. – Москва, 1979. – С. 188-206.
2. Erkin A'zam. Tanlangan asarlar: 4-jild. Roman, yangi asr hikoyalari, eski daftar.– Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2021. – 552 b.
3. Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 1994. – 72 b.
4. Kurbanova M., Yo'ldoshev M. Matn tilshunosligi. – Toshkent: "Universitet", 2014. – 116 b.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 241 p.
6. Lapasov J. Badiiy matn va lisoniy tahlil. – Toshkent: «O'qituvchi», 1995. – 88 b.
7. Maxmaraimova Sh.T. O'zbek tili metaforalarining antropotsentrik tadqiqi (nominativ aspekt): Filol. fan. dok. (DSc) ... dis. avtoref. – Samarqand, 2020. – 74 b.
8. Mirtojiev M.M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: «Mumtoz so'z», 2010. – 288 b.
9. Safarov Sh. Metafora xodisasi talqiniga yangicha yondoshuv imkoniyatlari//Xorijiy filologiya. 2020 yil. № 1. – B. 7-11.
10. Saidova M., Qo'ziev U. Lingvokulturologiya. – Namangan, 2017. – 128 b.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh jildli. Birinchi jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 680 b.
12. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh jildli. Uchinchi jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. – 688 b.
13. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия» 1998. – 685 с.

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

SCIENTIFIC REPORTS

Texnik muharrir

Sh.Xoliqulov

Muharrirlar:

I.Sulaymonov

- fil.f.d., dotsent

E.Arziqulov

- f.-m.f.d., dotsent

O.Yusupova

- fil.f.n., dotsent

Mas'ul muharrirlar:

A. Sh. Yarmuxamedov - f.-m.f.n.

X. S. Haydarov - f.-m.f.n., dotsent

Muassis: Samarqand davlat universiteti Manzil: 140104,
Samarqand shahri, Universitet xiyoboni, 15.
Telefon: (0 366) 240-38-47, Faks: (0 366) 239-13-87 e-mail:
axborotnoma@samdu.uz

SamDU "Ilmiy axborotnoma" jurnali tahririyati kompyuterida terildi. Bosishga
27.05.2023-yilda ruxsat etildi. Qog'oz o'lchami A-4. Nashriyot hisob tabog'i 10,00.
Buyurtma raqami 511. Adadi 30 nusxa.

ISSN 2181-1296

